

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94:316.343 (477) «11/13»

Леонтій Войтович

ФЕНОМЕН ГАЛИЦЬКОГО БОЯРСТВА І ЙОГО СТОСУНКИ З КНЯЗЯМИ

Леонтій Войтович. Феномен галицького боярства і його стосунки з князями. Розвідка присвячена спробі пояснення загадки галицького боярства, його відмінності від боярства інших земель Русі (зокрема Волинської), феномена з наявністю окремих політичних угруповань («партій») і боротьбою за владу з князями аж до «вокняжіння» окремих представників, змиканням з верхівкою бюргерства і тісними контактами з угорською та польською елітами. Зроблені висновки стосовно впливу боярського стану на долю Галицько-Волинської держави і королівства Русі. Окрема увага приділена історіографії та причинам діаметрально протилежних поглядів учасників дискусії про галицьке боярство.

Ключові слова: галицьке боярство, Галицько-Волинська держава, королівство Русі, кормління, бенефіції, вотчина, феоди, феодалізм, Костянтин Сірославич, Володислав Кормильчич, Судислав.

Леонтий Войтович. Феномен галицького боярства и его отношения с князьями. Исследование посвящено попытке объяснения загадки галицкого боярства, его отличия от боярства других земель Руси (в частности Волынской), феномена с наличием отдельных политических группировок («партий») и борьбой за власть с князьями до «вокняжения» отдельных представителей, соединением с верхушкой бюргерства и тесными отношениями с венгерской и польской элитой. Подготовлены выводы относительно влияния боярского сословия на судьбу Галицко-Волынского государства и королевства Руси. Отдельное влияние уделено историографии и причинам диаметрально противоположных взглядов участников дискуссии о галицком боярстве.

Ключевые слова: галицкое боярство, Галицко-Волынское государство, королевство Руси, кормление, бенефиции, вотчина, феоды, феодализм, Константин Серославич, Владислав Кормильчич, Судислав.

Дослідники вже давно звернули увагу на одну особливість внутрішнього розвитку Галицько-Волинської держави: постійні напружені конфлікти між правителями і галицьким боярством (з яким поступово зливалося волинське боярство, на початках лояльне до своїх князів¹) і втягнення в орбіту цих конфліктів зовнішніх сил. Відзначаючи відмінність галицького боярства від боярства

інших земель Русі², аж до підкреслення його як феномена³ з наявністю окремих політичних угруповань («партій»)⁴, дослідники не знаходили цим фактам пояснень. Була звернена увага на участь галицького боярства в торговельних операціях⁵, впливи на галицьке боярство угорської та польської еліт⁶ та прагнення керувати населенням краю у власних інтересах⁷.

У поглядах на феномен галицького боярства постійно відбивалися пануючі ідеологічні та методологічні концепції. Так, Михайло Владимирський-Буданов вважав, що галицьке боярство не знало станових привілеїв, входило до складу общини і як її представники – до боярської думи⁸. Відродження цих поглядів на бояр як на лідерів місцевих общин у пізніших працях Івана Фроянова, Андрія Дворніченка⁹, Олександра Майорова¹⁰ відбувалося в умовах гострої дискусії із пануючим від часів Бориса Грекова¹¹ поглядів на бояр як жорстоких феодалів, експлуататорів і грабіжників міського та сільського населення, з яким вони знаходилися в стані постійного антагонізму¹². В колі цих поглядів можна виділити зауваження Андрія Савича щодо наявності у галицьких бояр спадкових земельних володінь та вплив на них польського та угорського прошарку населення¹³, Володимира Пашуто – стосовно перерозподілу земель на користь служилого боярства¹⁴ та Ярослава Ісаєвича, який могутність галицького боярства пов'язав не тільки з різноманітністю їх прибутків (розвинуте сільське господарство, солеварні промисли, торгівля), а й з політикою династії Ростиславичів, які, прийшовши в землю, де раніше не мали опори, роздавали маєтки місцевій еліті, щоб здобути її прихильність, тим самим даючи їй змогу протидіяти спробам зміцнення князівської влади, маючи перед собою взірець законодавчого обмеження королівської влади і гарантії прав нобілітету сусідньої Угорщини згідно із «Золотою буллою» короля Андрія I¹⁵.

Певний відгомін старої дискусії стосовно галицького боярства відбитий і в новіших дослідженнях багатьох істориків, зокрема Романа Процака¹⁶, Сергія Пашина¹⁷, Олександра Головка¹⁸, Андрія Петрика¹⁹, Олега Мазура²⁰, Василя Рудого²¹, Мирослава Волощука²², Петра Стефановича²³, Віталія Нагірного²⁴ та Адріана Юсуповича²⁵.

Більшість всіх досліджень, однак, залишають в стороні або на маргінесі проблеми особливостей саме галицького боярства, які відрізняли його від боярства інших земель. Окрім того, з'явилася мода стидливо не згадувати про таке явище як *феодалізм*, вважаючи, що якщо він десь і був, то аж ніяк не в руських землях.

Але і улюблена для багатьох російських дослідників теза про особливий розвиток суспільства на Русі, відмінний не тільки від Західної Європи, Скандинавії та Візантії, а й слов'янських та тюркських сусідів, аж ніяк не розкриває особливостей розвитку суспільства на Русі і, зокрема, в Галицькій та волинській землях. Навіть найближча до «відмінної моделі» версія общинного розвитку Михайла Дяконова, Ігоря Фроянова та їх послідовників не пояснює, як і за рахунок яких ресурсів формувалося князівське військо, здатне на рів-

них простистояти і навіть перемагати лицарські війська угорських та чеських королів, польських і німецьких князів. А для цього єдиною умовою мусила бути наявність однакового рівня озброєння, бойового вишколу, структури та організації. Погано озброєні та навчені контингенти кельтських і германських племен не втримували польової битви з римськими легіонами, хоча й переважали їх чисельністю. Так само було і у багатьох інших ситуаціях впродовж історії розвитку європейської цивілізації.

Озброєння повноцінного кінного воїна вже за часів Карла Великого (768–814) складало вартість адекватну вартості 45 корів (кольчужні доспіхи – 12, шолом – 6, меч з піхвами – 7, поножі – 6, спис і щит – 2, бойовий кіннь – 12)²⁶. До XIII ст. озброєння ускладнювалося, особливо доспіхи, а їх вартість постійно зростала²⁷.

Впевнено можна припускати, що до початку XIII ст. вартість спорядження кінного лицаря зросла щонайменше втричі. Варто взяти до уваги, що крім бойового коня (*destrierarchy*), здатного нести на собі власні доспіхи та лицаря з повним озброєнням, важкий кіннотник мусив мати ще коня для маршу (*roncin*) та коня для перевезення обладунку (*coursers*).

На Русі вартість озброєння, безперечно, була більшою. До XV ст., коли були сконструйовані повітродувні міхи з водяним приводом, температура плавлення заліза 1539° С була недосяжною. Тому для виплавлення сталі використовували болотяну руду, яку легше було обпалювати в деревному вугіллі, отримуючи губчатий злиток – *крицю*. Крім сталі, вона мала також спалені шлаки, які усували тривалим куванням. Виготовлені таким способом *штаби* служили заготовкою для меча. Але щоб меч не щербився і мало затуплявся, такі штаби мусили мати якіснішу сталь з незначною часткою ванадію. Як показують археологічні матеріали, подібну сталь можна було отримати тільки зі шведської або рейнської болотної руди. І на шведських землях подібної руди було мало, але місцеві майстри опанували, як показують сучасні експерименти, спеціальну технологію, яка дозволяла змішувати метал гіршої якості з кращим для мінімізації недоліків першого. Ковальським способом готували штабу з кількох прутків, кожен з яких сам по собі був виготовлений з кількох загартованих менших прутків або шматків дроту, розміщених між прутками чи дротом з негартованої сталі. Гартування, внаслідок якого отримували клинок з м'якого металу (мало вуглецевої сталі) і периферійну частину меча з сталі з більшим вмістом вуглецю, що підвищувало її твердість, проводилося багаторазовим нагріванням у вогні на деревному вугіллі. Один кінець з прутків зварювався ковальським способом, а другий затискався у лещата. Зварений кінець скріплювався щипцями, після чого метал нагрівали до жовтого кольору і заготовка меча щільно скручувалася і проковувалася, що зварювало разом компоненти. Прутки на кожній стороні служили для заповнення спіральних пустот, які утворювалися при скрученні смужок. Два таких скручених прутків могли бути приварені до сторони третього, щоби створити центральну частину леза, в той час як ще одна смуга загартованої сталі з вмістом ванадію

приварювалася вздовж всієї довжини майбутнього меча на кожну сторону і закручувалася навколо неї там, де повинен був бути ріжучий край. Після цього напильниками клинку надавали потрібної форми, а потім, у більшості випадків, здійснювали *гартування* та *відпускання*. Гартування проводилося швидким охолодженням у воді або олії, що робило метал твердим і крихким. Відпускання здійснювалося нагріванням металу до вибраної температури, визначеної за кольором нагрітого металу, після чого йому давали можливість повільного охолодження. Це зменшувало внутрішню напругу і крихкість, викликані гартуванням, і робило клинок гнучким. Лезо після цього звично гострили на спеціальних каменях і полірували²⁸. Мечі були привозними, трофейними або виготовленими з імпортованих штаб. Тому і знахідки їх такі рідкісні.

Не менш складною у виготовленні була кольчуга (найпростіша кольчуга довжиною 60-70 см, шириною в поясі біля 50 см, з короткими рукавами довжиною біля 25 см виготовлялася із 35-50 тис. кілець діаметром 6-12 мм із протягнутого сталевого дроту (одне кільце, зварене ковальським способом, з'єднувало чотири кільця на заклепках) і важила 5,5 – 6,5 кг²⁹. До XIII ст. стали одягати дві кольчуги (грубого і тонкого плетіння) з довгими рукавами, а також капюшонами або чіпляли до шолома бармицю, яка спадала на плечі і груди. Вага цього доспіху зросла до 10-12 кг³⁰. Вага всього лицарського озброєння теж постійно зростала і на початок XIII ст. складала щонайменше 25-27 кг³¹. Носіння важких доспіхів, навик користування зброєю, виснажливі марші верхи на коні вимагали постійних тренувань і вдосконалення майстерності, а також нормального висококалорійного харчування. Тому лицарська наука починалася ще у дитячому віці від 6-7 років³². На Русі теж не могло бути інакше раз її військо користувалося рівноцінною зброєю.

Отож, розмови про ополчення, чи то общинне чи земське, позбавлені сенсу. На початку XIII ст. у такий спосіб могли набиратися тільки незначні стрілецькі контингенти, бійці яких не мали захисного озброєння та допоміжних служб в обозах і біля металевих машин. Міське ополчення ще могло використовуватися для оборони потужних міських укріплень.

На цей час на полях Європи воювали лише лицарські війська, створені на основі феодалної системи комплектування і вишколу³³. З часів Карла Мартела (714-741) на передній план стала висуватися важка лицарська кавалерія з дружинників, озброєних і навчених власним коштом з наданих правителями *бенефіцій* – тимчасових земельних володінь, населення яких платило податок за користування землею власникам бенефіцій. Бенефіції надавалися на час несення служби, що було не вигідно самим бенефіціарам, тому вони домоглися трансформації володінь на спадкові *феоди*, а також розширили свої доходи через надання різних *банерів* (зобов'язанням тяглового населення користуватися млинами чи іншими засобами власника феоду). Володіння феодами потрібно було кожен раз підтверджувати зі змінами як самого *феодала* при переході до спадкоємця, так і зі зміною *сюзерена*, який власне і надавав феод. При цьому

присягою підтверджувалися зобов'язання служби (*оммаж*)³⁴. Не маючи власного розвиненого адміністративного апарату, в т. ч. і для збору податків, сюзерени перекладали на своїх *васалів* – власників бенефіції та феодинів – обов'язки збору платежів і мит, а також суди нижчої інстанції, зосереджуючи в одних руках військову, адміністративну, судову та фіскальну влади, що нерідко робило самих сюзеренів заручниками своїх васалів. Тим більше, що сюзерени покладали на них ще й обов'язки оборони територій своїх феодинів шляхом зведення замків, куди ховалося також і сільське тягле населення³⁵.

Зрозуміло, що однозначне визначення терміну *феодалізм* складне і досі залишається дискусійним³⁶. Його можна визначити як систему відносин на основі феодинів-ленів – земельних володінь або фіксованих доходів натрою чи грішми, які надходили з певних територій, наданих *сюзеренами* своїм *васалам* у тимчасове або спадкове володіння з правом інвеститури (тобто надання частини отриманих земель, у свою чергу, своїм васалам) за умови виконання служби, в першу чергу військової, на користь сюзерена.

Спроби піддати сумніву або заперечити існування феодальної системи взагалі, збудовані на казусах розмаїття землеволодіння в різних частинах Європи, а їх автори, переважно жінки, не враховують, що іншої системи комплектації та утримання війська в ті часи не існувало³⁷.

Недоліки феодальної системи комплектування і вишколу намагалися компенсувати появою інституту *сержантів* (озброєних і підготованих коштом скарбниці лицарів, вихідців із інших верств населення з правом вислуги бенефіція чи феодин, тобто того ж лицарства), або ж найманими континентами *кондотьєрів*, які коштували надзвичайно дорого. Тому їх число було дуже обмеженим. Так, для походу до Фландрії у 1297 р. король Англії зміг набрати лише 895 воїнів³⁸. Казково багата Візантія намагалася обійти цю систему шляхом якнайдовшого утримання територіальних фемних військ, підсилюючи їх найманими континентами, але не змогла уникнути переходу до різновиду феодальної системи комплектації важкої кавалерії за династії Комнінів³⁹ та майже повної заміни власного війська найманим, що змусило імперію важкою ціною уступок і відмови від активної політики купляти мирні паузи і завершилося повним вичерпанням ресурсів та її падінням⁴⁰.

Руські князі взорувалися на Візантію, намагаючись утримувати дружини власним коштом, але чисельність таких дружин сягала ледве від кількох десятків до кількох сотень⁴¹, а залучення континентів *чорних клобуків* (торків, берендеїв, печенігів, коїв та турпеїв) і половців, з якими розплачувалися військовою здобиччю, проблеми не вирішувало. Подібно до Комнінів, руські князі зважилися на роздачу *бенефіцій* (на Русі вони називалися *кормліннями*), що влаштовувало загалом руське боярство, яке мандрувало з своїми князями з одного уділу на інший (часом навіть із Ростова до Києва). Але зовсім інша ситуація склалася у Новгородській та Галицькій землях, князі яких, через специфіку успадкування престолів, не претендували на Київ і не дробили свою територію. У Галицькій землі, навпаки, князь Володимирко Володаревич не тільки не роздробив свій

Звенигородський уділ, а зумів в одних руках зібрати ще й Перемишльський, Тербовельський, Галицький та Звенигород-Дністровський уділи і залишити їх єдиному синові Ярославу. Для місцевого боярства склалися чудові можливості трансформації своїх *бенефіцій* на *феоди* (на Русі вони називалися *отчинами* – *вчѣстви*⁴²), а надання в управління значних територій, часто більших за удільні князівства сусідніх земель, зближення (а не протистояння) з бюргерством багатих торговельних міст, розташованих на міжнародних трактах (*буриштиновий* з Балтики по Віслі, Західному Бугу і Дністру та *via regia* з Києва на Галич–Перемишль–Краків–Прагу–Регенсбург–Трір), багаті поклади солі (основного консерванта харчових продуктів) та болотної руди, підняли рівень їх прибутків до значно більших розмірів, ніж у боярства сусідніх земель, яке, крім наданих бенефіцій, могло розраховувати лише на рідку військову здобич. Тісний союз Галицького князівства з Угорським королівством, значна частина еліти якого була слов'янського походження, привів до зближення галицького боярства з угорським баронством та запозичення від останнього ідей поділу влади зі своїми сюзеренами, а також ставлення до останніх як до перших серед рівних. Це й визначило відмінність галицького боярства від боярства волинського, пов'язаного зі старшою гілкою Мономаховичів, яка боролася за Київ, і залежного повністю від успіхів чи невдач своїх князів.

Саме тому волинські редактори Галицько-Волинського літопису та їх інформатори так і не зрозуміли мотивацій дій галицьких бояр, виставляючи останніх підступними зрадниками, що підхопили багато істориків, не зауваживши різниці між волинським боярством, яке тримало надані князями бенефіцій, та галицьким боярством, яке мало спадкові *феоди* і було переплетене з верхівкою бюргерства. Тільки в одному місці літопису у фрагменті розповіді про підхід у 1211 р. угорського війська, запрошеного боярами для заміни Ігоревичів на юного Данила Романовича, редактор виклав суть ідеології галицького боярства устами його лідера Володислава Кормильчича: «братѣе пошто смышляетеса не сии ли избыша вѣци ваши и братью вашу а инѣи имѣние ваше разграбыша и дщери ваша даша за рабы ваша а вчѣстви вашими владѣша инии пришелци то за тѣхъ ли хочете дшю свою положити»⁴³. Але цей пасаж губиться в самому інформаційному повідомленні про бурхливі динамічні події. Тому негативна оцінка вже давно закріпилася за представниками галицького боярства⁴⁴, перетворилася на стереотип, який далі автоматично тиражується навіть у найновіших дослідженнях⁴⁵.

Можна стверджувати, що на Русі не тільки бояри, а й князі, проходили всі щабелі лицарської науки від пажів (*детескі*) через зброєносців (*отроки*) до лицарів (*гріді*, пізніше просто *бояри*), відповідну посвяту (оперізування поясом), брали участь у лицарських турнірах⁴⁶. Боярство також було пов'язано з князями відповідними зобов'язаннями, скріпленими присягами⁴⁷.

Але чи існують джерельні підтвердження висновків, що саме галицьке боярство володіло *феодами*, а не *бенефіціями*? Враховуючи об'єм та якість джерельної бази, навіть досить багато. Зокрема, лише в Галицькій землі археологи дослідили боярські замки, які відрізняються від князівських укріплень наявністю переваж-

но двоповерхових будівель палацового типу, часто з господарським комплексом та храмами ротондами. Такі замки та укріплені садиби виявлені не тільки в княжих столицях Галичі⁴⁸ чи Звенигороді (де вони розташовувалися на посадах або взагалі за містом)⁴⁹, а й Судовій Вишні⁵⁰ (де джерелами засвідчений двір боярина Пилипа, який готував замах на князя Данила⁵¹), на Чорнівському городищі⁵², у згадуваній у літописі Печері Домажировій⁵³, П'ятничанах⁵⁴, Нижанковичах⁵⁵ та інших місцях⁵⁶. Багато інших свідчень наявності феодів у галицьких бояр зібрано в дисертаційному дослідженні Андрія Петрика⁵⁷.

Звичайно, проблема існування на Русі феодальної системи формування і вишколу військ залишається дискусійною⁵⁸, але, заперечуючи її існування чи не звертаючи увагу на цю проблему, неможливо не тільки зрозуміти поведінку галицьких боярських угруповань, а й пояснити звідки взялося військо, здатне на рівних вистояти у польовій битві проти європейських лицарських військ.

У Галицькій землі боярство трансформувало свої бенефіції (кормління) у феоди (отчини) вже в середині XII ст. і почало диктувати свої умови князю Ярославу Осмомислу, що вилилося навіть у самовільних діях проти волі князя боярського лідера Костянтина Сірославича, спалення коханки князя Насті з Чаргова та ув'язнення самого князя⁵⁹. Прихід Романа Мстиславича з його візантійською програмою абсолютної князівської влади вилився у відверту війну боярства з князями, яка ледь не завершилася галицько-угорською унією, укладеною на зразок угорсько-хорватської унії. В цей період джерела зафіксували діяльність таких яскравих боярських лідерів як Ілля Щепанович⁶⁰, Юрій Витанович⁶¹, Володислав Кормильчич⁶², Судислав⁶³, Пилип⁶⁴, Гліб Зеремійович⁶⁵, Доброслав Судьїч⁶⁶, Григорій Васильович⁶⁷. Галицьке боярство не зупинилося перед таким нечуванним злочином як страта князів у 1211 р.⁶⁸, а окремі з яких, як Володислав Кормильчич, Доброслав Судьїч та Григорій Васильович, не тільки замахнулися на князівську монополію торгівлі сіллю чи князівське право інвеститури (роздачі ленів васалам), але й, скориставшись сприятливою ситуацією, самі спробували стати князями.

Волинське боярство довгий час зберігало вірність своїм князям, не ідучи за прикладом галицьких сусідів, скоріше всього через дальше держання бенефіцій-кормлінь. Григорій Васильович, на початках як князівський міністеріал виходець з волинського боярства, а також неназваний з імені «державець Дорогичина», який не пустив князя в місто у 1241 р.⁶⁹, були скоріше винятками в середовищі волинського боярства. Галицьке боярство за Лева Даниловича, схоже, отримало за угорським зразком документальне підтвердження на свої лени, що зберегла традиція подробиць цих грамот⁷⁰, характерна для Галицької землі і неznана на Волині. Цікаво, що ще у 1253 р. король Бела IV на прохання свого зятя князя Лева Даниловича надав словацькому нобілю Вітку, синові Мунташа, ліс по обидва береги р. Горнад поблизу Спішського Грушева⁷¹.

Перенесення столиці до Холму теж можна розглядати в контексті протистояння короля Данила з галицьким боярством. Через це і в часи короля Юрія Львовича, Андрія Юрійовича та Болеслава-Юрія Тройденевича двір частіше пе-

ребував у Володимирі, ніж у Львові. Болеслав-Юрій, а за ним і Любарт-Дмитро Гедимінович змушені були продовжити політику надань земельних ленів.

Любарт-Дмитро, уступаючи галицькому боярству, фактично передав у 1340 р. галицьку частину *королівства Русі* в управління боярському лідеру Дмитру Дедьку⁷². Тобто галицьке боярство отримало те, за що боролось з середини XII ст. Польський король Казимир III, угорський король Людовик Анжуйський і поставлений ним галицьким князем Володислав Опольський продовжили практику роздачі земель, розбавляючи галицьке боярство сілезьким, польським та угорським лицарством⁷³. До того часу лідерами серед міського бюргерства стали нащадки німецьких колоністів. Триумф галицького боярства був коротким. В умовах довгої боротьби за спадщину Романовичів, у 1387 р., коли до Перемишля, Львова і Галича підійшли війська королеви Ядвіги та її мужа Владислава Ягайла, різноетнічний і різноконфесійний нобілітет та така ж бюргерська верхівка, добившись підтвердження своїх привілеїв, погодилися на включення галицької частини королівства Русі до складу Польщі⁷⁴.

Примітки:

¹ Иванов П. А. Исторические судьбы Волынской земли до конца XV века. Одесса, 1895. С. 271-272. Зрозуміло, що волинське боярство утримували від активних антикнязівських виступів не сила і популярність Володимира Васильковича (Линниченко І. Суспільні верстви Галицької Русі XIV–XV ст. Львів, 1899. С. 12-17), а інші чинники.

² Клеванов А. История Юго-Западной Руси от ее начала до половины XIV вв. Москва, 1849; Петрушевич А. Пересмотр грамот князю Льву приписываемых // Галицкий исторический сборник. Вып. 2. Львов, 1854. С. 81-195; Szaraniewicz I. Rys wewnętrznych stosunków Galicji Wschodniej w drugiej połowie piętnastego wieku. Lwów, 1869; Филевич И.П. Борьба Польши и Литвы-Руси за Галицко-Владимирское наследие. Санкт-Петербург, 1890. С.182-183; Грушевський М. Галицьке боярство XII–XIII в. // Записки НТШ. Т. 20. Львів, 1897. С. 1-20.

³ Вишняков Е. И., Пичета В. Н. Русская история. Москва, 1908. С. 72-73; Любавский М. К. Лекции по древней русской истории до конца XVI в. Москва, 1915. С. 151-155; Филиппов А.Н. Учебник истории русского права. Пособие к лекциям. Ч. 1. Юрьев, 1915. С. 200-204.

⁴ Петров Н. И., Малышевский И. Н. Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края. Санкт-Петербург, 1888. С. 42-44; Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття // Записки НТШ. Т. 31-32. Львів, 1899. С. 1-42; Катаев И. М. Даниил Романович Галицкий. Галицкая Русь в XIII–XIV вв. до присоединения к Польше. Москва, 1915.

⁵ Смирнов М. Судьбы Червонной или Галицкой Руси до соединения ее с Польшею (1387). Рассуждения. Санкт-Петербург, 1860. С. 2-117.

⁶ Пассек В. Б. Княжеская и докняжеская Русь // Чтения в Обществе истории и древностей Российских. Москва, 1870. Кн. 3. С. 25-79; Prochaska A. Lenna i maństwa na Rusi. Kraków, 1902.

- ⁷ Ключевский В.О. Боярская Дума в Древней Руси. Петроград, 1919. С. 68-69.
- ⁸ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Петроград–Киев, 1915. С. 25-30, 61-63.
- ⁹ Див. : Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства Древней Руси. Москва, 1988.
- ¹⁰ Майоров А. В. Бояре и община Галича в событиях 50–70-х годов XII в. // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. Серия 2. 1995. Вып. 4. С. 3-15; Его же. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187–1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сб. научных статей к 60-летию проф. И. Я. Фроянова. Санкт-Петербург, 1996. С. 226-243; Его же. Об этапах развития внутриобщинных отношений в Древней Руси (на примере истории Юго-Западной Руси XI – начала XIII вв. // Гуманитарное знание на пороге XXI века. Ижевск, 1997. С. 157-158, 191–192; Его же. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. Ч. 1 : Галицкая община и князь Даниил // Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та. Серия 2. 1999. Вып. 3. С. 3-14; Его же. Борьба Даниила Романовича за галицкий стол с венграми в конце 20 – начале 30-х гг. XIII в. Ч. 2 : Галицкая община и королевич Андрей // Там же. 2000. Вып. 2. С. 3–17; Его же. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001.
- ¹¹ Греков Б. Д. Древнейшие судьбы Западной Украины // Греков Б. Д. Избранные труды. Т. 2. Москва, 1959. С. 478-488.
- ¹² Див. : Мавродин В. В. О народных движениях в Галицко-Волынском княжестве XII–XIII вв. // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. Вып. 5. Ленинград, 1939. С. 15-35; Лихачев Д. С. Некоторые вопросы идеологии феодалов в литературе XI–XIII веков // Труды Отдела древнерусской литературы. Т. 10. Москва–Ленинград, 1954. С. 76-91; Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси XI–XIII вв. Москва, 1955. 140 с.; Пашуто В. Т. Черты политического строя древней Руси // Древнерусское государство и его международное значение. Москва, 1965. С. 11-76; Тихомиров М. Н. Условное феодальное держание на Руси в XII в. // Тихомиров М. Н. Древняя Русь. Москва, 1975. С. 233-240; Котляр М. Галицьке боярство проти князів Романовичів // Археологія. 1991. № 2. С. 85-92; Krupa K. Bojarzy w Haliczu (koniec XII – I poł. XIII w.) // Z dziejów średniowiecznej Europy środkowowschodniej. Zbiór Studiów. Warszawa, 1998. S. 56-68.
- ¹³ Савич А. А. Борьба феодалов в Галицкой Руси // Ученые записки Московского государственного педагогического института. Серия история. Т. 2. Вып. 2. Москва, 1937. С. 56-89.
- ¹⁴ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 255.
- ¹⁵ Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. Львів, 1999. С. 15.
- ¹⁶ Процак Р. Історія галицької смуті. Ч. 2. Розвідка-есе з часів XIII ст. (роки

1211–1222) в «Літописі руському» прочитана і наново інтерпретована. Івано-Франківськ, 1999. 24 с.

¹⁷ Пашин С. С. Галицкое боярство XII–XIII вв. // Вестник ЛГУ. Серия 2. 1985. Вып. 4. С. 15-21; Его же. Червонорусские акты XIV–XV вв. и грамоты князя Льва Даниловича. Тюмень, 1996; Его же. Генеалогический комментарий к копиям грамот Льва Даниловича // Исследования по русской истории. Сб. ст. к 65-летию проф. И. Я. Фроянова / Отв. ред. В. В. Пузанов. Санкт-Петербург–Ижевск, 2001. С. 125-140.

¹⁸ Головка О. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X – первой трети XIII вв. Киев, 1988. С. 88-92; Його ж. Боярська «фронда» в Галичі // Пам'ять століть. 2002. № 5. С. 52-59; Його ж. Галицька держава Ростиславичів в історії Центрально-Східної Європи // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 5. Київ, 2005. С. 87–131; Його ж. Корона Данила Галицького : Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006; Його ж. Галицький період діяльності князя Мстислава Мстиславича Удатного // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип. 7. Київ, 2007. С. 71-93; Його ж. Князь Володимирко Володаревич – перший володар об'єднаного Галицького князівства // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 15 : Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаевича. Львів, 2007. С. 90–97; Його ж. Війна за «галицьку спадщину» (1187–1189) // Княжа доба : історія і культура. Вип. 3. Львів, 2010. С. 116-132.

¹⁹ Петрик А. Боярські політичні угруповання та їх роль у процесі становлення Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 4. Дрогобич, 2000. С. 60-64; Його ж. До історії боярських родин Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 5. Дрогобич, 2001. С. 29-45; Його ж. До історії боярства та боярських родів Перемишльської землі // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. Дрогобич, 2002. С. 105-117; Його ж. До питання становлення боярських родів у період княжіння династії Романовичів // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Львів, 2003. С. 137-142; Його ж. Бояри та церква Галичини й Волині крізь призму літописних та археологічних досліджень // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. С. 80-103; Його ж. Ідеологія галицького боярства та її вплив на трансформацію Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 8. Дрогобич, 2004. С. 46-58; Його ж. Угорська партія в контексті політичного розвитку Галицько-Волинської держави // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 9. Дрогобич, 2005. С. 181-193.

²⁰ Мазур О. Релікти авункулату і «кормильство» у князівських династіях Рюриковичів і П'ястовичів // Народознавчі зошити. № 3. Львів, 2001. С. 419-421; Його ж. Володислав Кормильчич : Шлях до княжого столу // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 6. 2002. С. 118-129; Його ж. «Demetrius Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae» (інститут «старійшини» у політичному

житті Галицької землі другої чверті XIV ст.) // Семінарій «Княжі часи». Львів, 2002. С. 19-20.

²¹ Рудий В. Соціальна структура населення Перемишської землі в IX – середині XIV ст. // Записки НТШ. Т. 244. Львів, 2002. С. 247-257; Його ж. Інститут бояр і князів у Перемишській землі // Перемишль і Перемишська земля протягом віків. Вип. 3. Інституції. Львів, 2003. С. 60-65.

22 Волощук М. М. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских : актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Санкт-Петербург, 2007. №1-2. С. 105-112; Його ж. «Вокняжение» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами) : міфи та реальність // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. 15. 2009. С. 38-48; Його ж. До питання про етнічне та соціальне походження Судислава (Бернатовича?) // Прикарпатський вісник НТШ. № 1(1). 2008. С. 127-145; Його ж. «Вокняжѣние» галицьке Володислава Кормильчича (1210–1214 рр., з перервами) : міфи і реальність // *Acta Posoniensia*. V. 10 : K životnému jubileu Zuzany Ševčíkovej. Bratislava, 2009. S. 99-113; Його ж. Доброслав Суддич : спроба біографічного нарису // Карпати : людина, етнос, цивілізація. Вип. 2. С. 20-31; Його ж. Судислав de genere ludan. Спроба генеалогічно-біографічної реконструкції // Записки НТШ. Т. 260, кн. 1. Львів, 2010. С. 257-273; Його ж. «Филя древле прегордыи» / *Fila Supruniensis*. Маловідомі сюжети з історії Галицької землі першої половини XIII століття // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. С. 189-196.

²³ Стефанович П. С. «Верность» в отношениях князя и дружины на Руси XII – XIII вв. // Древняя Русь. 2008. №1(31). С. 72–82; Его же. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. // Средневековая Русь / Отв. ред. А. А. Горский. Вып. 7. Москва, 2007. С. 120–220.

²⁴ Nagirnyj W. *Polityka zagraniczna księstw ziem halickiej i wołyńskiej w latach 1198(1199)–1264*. Kraków, 2011.

²⁵ Jusupović A. *Elity ziemi halickiej i włodzimierskiej w czasach Romanowiczów (1205–1269)*. Studium prozopograficzne. Praca doktorska. Warszawa, 2010; Його ж. Причинки до просопографії еліти Галицької і Володимирської земель (1205–1263). Проблеми індивідуалізації постатей // Записки НТШ. Т. 260, кн. 1. Львів, 2010. С. 88-104; Ejustdem. *Mirosław-piastun i Mirosław Halicki w przekazach Kroniki halicko-wołyńskiej* // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. С. 769-783; Ejustdem. *Wpływ halickiego otoczenia książęcego na «władze» w pierwszej połowie XIII w., na przykładzie Sudysława* // Княжа доба : історія і культура. Вип. 5. Львів, 2011. С. 145-162; Ejustdem. *Elity ziemi halickiej i wołyńskiej w czasach Romanowiczów (1205-1269)*. Warszawa, 2012.

²⁶ Овсінський Ю. Карл Великий // Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium aevum : Середні віки*. Львів, 2010. С. 79.

²⁷ Див. : Kajzer L. *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*. Wrocław, 1976; Nadolski A. *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*. Wrocław, 1979; Flori J. *L'essor de la chevalerie XI–XII siècles*. Cenève,

1986; Nowakowski A. *Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle środkowoeuropejskim)*. Toruń, 1991; De Vries K. *Medieval Military Technology*. Peterborough, 1992; Barber R. *The Knight and the Chivalry*. Woodbridge, 1995; Strickland M. *War and Chivalry*. Cambridge, 1996; Kaeuper R. W. *Chivalry and Violence in Medieval Europe*. Oxford, 2001; Rycerze. *Historia i legenda* / Red. naukowy K. B. Bouchard. Warszawa, 2010. S. 73-160.

²⁸ Норманн А. В. Б. *Средневековый воин. Вооружение времен Карла Великого и Крестовых походов*. Москва, 2008. С. 28-29.

²⁹ Кирпичников А. Н. *Древнерусское оружие. Вып. 3. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв.* Ленинград, 1971. С. 13.

³⁰ Его же. *Военное дело на Руси в XIII–XIV вв.* Ленинград, 1978. С. 39.

³¹ Rycerze. *Historia i legenda*. S. 73.

³² Ibidem. S. 28.

³³ Див. : Hollister C. W. *The Military Organization of Normal England*. Oxford, 1965; Prestwich J. O. *The Place of War in English The Middle Ages: The English Experience*. New Hawen, 1996; Reynolds S. *Fiefs and Vassals : The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford, 1994; Collins R. *Charlemagne*. Toronto, 1998; Bieniak J. *Polskie rycerstwo średniowieczne*. Kraków, 2002; Makitterick R. *Charlemagne: The Formation of European Identity*. Cambridge, 2008; Граветт К. *Рыцари. История английского рыцарства 1200–1600*. Москва, 2010.

³⁴ Blackstone W. *Commentaries on the Laws of England* / Red. J. T. Coleridge. London, 1825. P. 44-58; Stephenson C. *The Origins and Nature of the Taille* // *Revue belge*. T. 5. 1926. P. 801-870; Idem. *The Origins and significance of Feudalism* // *American Historical review*. T. 46. 1941. P. 788-812; Idem. *Medieval Feudalism*. New York, 1942; Liberman D. *The Provinse of Legislation Determined*. Cambridge, 1989. P. 139-140.

³⁵ Див. : Ganshof F. L. *Note sur les origins de l'union du benefice avec le vassalité* // *Etudes d'histoire dédiés a la mémoire de Henri Pivenne*. Bruksela, 1937. P. 173–197; Idem. *Benefice and vassalage in the Age of Charmagne* // *Cambridge Historical Journal*. 1939. № 6. P. 147-175; Idem. *Les Liens de vassalité dan la monarchie franque* // *Receuil de la Société Jean Bodin*. T. 1. 1958. P. 153-169; Idem. *Feudalism* / Pol. przeł. P. Grierson. Londyn, 1964; Idem. *Charmagne et les Institutions de la monarchie franque* // *Karl der Grosse* / Red. W. Braunsfels. Düsseldorf, 1965–1968. S. 349-393; Van de Kieft C. *De feodale maatschappij der middeleeuwn* // *Bijdragen Medelingen betreffande de geschiednis der Nederlangen*. Vol. 89. 1974. S. 193-211; Brunner O. «Feodalismus» : ein Beitrag zur Begriffgeschichte // *Feodalismus* / Red. L. Kuchenbuch. Frankfurt, 1977. S. 155–195; Le Goff J. *La Civilisation de l'Occident medieval*. Paris, 1977. P. 593–595; Van Caengen R. *Government, Law and Society* // *Cambridge History of Political Thought* / Red. J. H. Burns. Cambridge, 1988. P. 174-210; Cammarosano P. *La Struttura feudali nell'evoluzione dell'Occidente mediterraneo : note su un colloquio internazionale* // *Studi medievali*. Ser. 3. Vol. 22. 1981. P. 837-869.

³⁶ Див. : Fischer D.H. *Historians Fallacies*. London, 1971. P. 277-281; Ward J. O.

Feudalism : Interactive Category or Framework of Life in the Medieval West? // *Feudalism : Comparative Studies* / Red. Leach E. Sydney, 1985. P. 40-67.

³⁷ Brown E. A. R. The Tyranny in the Construct : feudalism and Historians of the Medieval Europe // *American Historical Review*. Т. 79. 1974. P. 1063-1088; Reynolds S. *Fiefs and Vassals : the Medieval Evidence Reinterpreted*. London, 1994; Idem. *Lenna i Wasale. Reinterpretacja średniowiecznych źródeł* / Przeł. A. Bugaj. Kraków, 2010. 1115 s.

³⁸ Граветт К. Рыцари. С. 26.

³⁹ Див. : Гусейнов Р. А. Сельджукская военная организация. // *Палестинский Сборник*. Т. 17. 1967. С. 131-147; Його ж. Из истории отношений Византии с сельджуками // *Там само*. Т. 23. 1971. С. 156-157; Арутюнова В.А. К вопросу о взаимоотношениях Византии с печенегами и половцами во время Норманской кампании // *Византийский Временник*. Т. 33. 1972. С. 117-122; Степаненко В. П. Византия и гибель графства Эдесского (1150 г.) // *Там само*. Т. 50. 1989. С. 85-90; Його ж. Киликийский вопрос в международных отношениях в 50-70-х годах XII в. // *Там само*. Т. 52. 1991. С. 127-135; Кучма В.В. Военная организация Византийской империи. Научное издание. Санкт-Петербург, 2001; Армия Византийской империи (430–1461) // *Солдат (Новый)*. Военно-исторический альманах. № 35. Артемовск, 2002. С. 14-26; Мохов А. С. Византийская армия в правление Романа IV Диогена (1068–1071 гг.) // *Античная древность и средние века*. Вып. 34. Екатеринбург, 2003. С. 275-296; Хэддон Дж. История византийских войн / Пер. с англ. М.Л. Карпунина, С. С. Луговского. Москва, 2007; Люттвак Э. Н. Стратегия Византийской империи / Пер. с англ. А. Н. Ковалю. Москва, 2010.

⁴⁰ Див. : Войтович Л., Домановський А., Козак Н., Лильо І., Мельник М., Сорочан С., Файда О. *Історія Візантії. Вступ до візантиністики* / За ред. С. Сорочана та Л. Войтовича. Львів, 2011. Там же ґрунтовна бібліографія (С. 798-878).

⁴¹ Войтович Л. *Військо і військова організація* // *Історія української культури* : У 5 т. Т. 2. *Українська культура XIII – першої половини XVII століть*. Київ, 2001. С. 94.

⁴² *Ипатьевская летопись* // *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Москва, 2001. Стб. 724.

⁴³ Там же. Стб. 724.

⁴⁴ Див. : Шараневич И. *История Галицко-Володимирской Руси от найдажнейших времен до року 1453*. Львов, 1863. С. 76, 82; Бузескул В. *Князь Торопецкий Мстислав Мстиславич* // *Журнал Министерства народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1883. Ч. 3. С. 100-212; Коломієць І. Г. *Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI–XIII ст.* // *Наукові записки УжДУ. Історично-філологічна серія*. Т. 2. Ужгород, 1949. С. 3-27.

⁴⁵ Див., наприклад : Font M. II. *András király politikája és hadjáratai* // *Századok. Évf.125*. 1991. Sz.1-2. 107–144 old; Idem. *Árpád-házi királyok és Rurikida*

fejedelmek. Budapest, 2005. 188–210 old; Krupa K. Bojarzy w Haliczu (koniec XII – I poł. XIII w.) // *Z dziejów Średniowiecznej Europy Środkowo-Wschodniej. Zbiór studiów / Pod red. J. Tyskiewicza // Fasciculi historici novi. Część 1, t. 2. Warszawa, 1998. S. 49-57; Котляр М. Данило Галицький. Київ, 2001. С. 10-15; Його ж. Данило Галицький. Біографічний нарис. Київ, 2002. С. 90–102; Котляр М. Ф., Ричка В. М. Княжий двір Південної Русі Х–ХІІІ ст. Київ, 2008. С. 285-292; Bartnicki M. Elita polityczna księstwa halicko-włodzimierskiego w XIII w. // *Ruthenica. T. 5. Київ, 2006. С. 106–116; Головка О. Б. Боярська «фронта»... С. 52-59; Його ж. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. Київ, 2006. С. 253-276; Драбчук І. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця ХІІ – початку ХІІІ ст. // *Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України. Галич, 2008. С. 135-148.***

⁴⁶ Войтович Л. Військове мистецтво Галицько-Волинської держави : князь Лев Данилович // *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». № 502 : Держава та армія. Львів, 2004. С. 13-18; Його ж. Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині ХІІІ ст. // *Національного університету «Львівська політехніка». № 571 : Держава та армія. Львів, 2006. С. 89-93.**

⁴⁷ Див. : Стефанович П. С. Религиозно-этические аспекты отношений знати и князя на Руси в X–XII веках // *Отечественная история. 2004. № 1. С. 3-18; Его же. Древнерусское понятие чести в памятниках литературы Домонгольской Руси // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2004. №2(16). С. 63-87; Его же. Давали ли служилые люди клятву верности князю в Средневековой Руси? // *Мир истории. Электронный журнал. 2006. № 1 / [http:// www.historia.ru](http://www.historia.ru); Его же. Володарь Перемышльський в плену у поляков (1122 г.) : Источник, факт, легенда, вымысл // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2006. № 3(25). С. 56-74; Его же. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжестве конца XII в. // *Средневековая Русь. Вып. 7. Москва, 2007. С. 3-18; Его же. Понятие верности в отношениях князя и дружины на Руси в XII–XIII в. // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2007. № 1(31). С. 72-82; Его же. Дружинный строй в Древней Руси и у древних германцев : существовала ли клятва верности вождю (правителю)? // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2007. № 2(32). С. 33-40; Его же. Верность в отношении князя и дружины в XI–XIII в. Тезисы // *Древняя Русь. Вопросы медиевистики. 2009. № 3(37). С. 111-112; Его же. Древнерусские выражения верности дружинников и присяга в сравнительном контексте // *Образы прошлого. Сборник памяти А. Я. Гуревича. Санкт-Петербург, 2011. С. 392-410.*********

⁴⁸ Пастернак Я. Старий Галич. Івано-Франківськ, 1998. С. 209-230; Гончаров В. К. Археологічні дослідження древнього Галича в 1951 р. // *Археологічні пам'ятки. Т. 5. Київ, 1955. С. 22-31.*

⁴⁹ Овчинников О. Г. Боярська садиба на Звенигородському посаді // *Молоді вчені суспільствознавці УРСР 70-річчю Великого Жовтня. Львів, 1987. С. 143-147.*

⁵⁰ Ратич О. До питання про розташування і оборонні споруди древньоруських городів Південно-Західної Русі // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 5. Львів, 1964. С. 115-129; Его же. Древнерусские городища в Судовой Вишне (Львовской обл. Украинской ССР) // Тезисы докладов советской делегации на I Международном конгрессе славянской археологии в Варшаве. Москва, 1965. С. 49-52.

⁵¹ Ипатьевская летопись. Стб. 762.

⁵² Возний І. Чорнівське городище XII–XIII ст. – феодальна укріплена садиба Галицько-Волинського князівства // Галицько-Волинська держава... С. 43-45; Його ж. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII–XIII ст. Чернівці, 1998.

⁵³ Пелещишин М. До питання про літописне городище «Печера Домажирова» // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. Львів, 1994. С. 13-15.

⁵⁴ Пшик В. Надбрамна вежа у селі П'ятничанах на Львівщині // Записки НТШ. Т. 251. Львів, 2001. С. 451-473.

⁵⁵ Диба Ю. Дві маловідомі ротонди княжої доби // Записки НТШ. Т. 241. Львів, 2001. С. 248-274; Стефанович П. С. Боярство и церковь в домонгольской Руси // Вопросы истории. 2002. № 7. С. 41-59; Его же. Некняжеское церковное строительство в домонгольской Руси : Юг и Север // Церковно-исторический вестник. 2007. № 1. С. 117-133.

⁵⁶ Prochaska A. Lenna i maństwa na Rusi. Kraków, 1902; Ісаєвич Я. Княжі та боярські двори // Історія української культури: У 5 т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. Київ, 2001. С. 222-227.

⁵⁷ Петрик А. М. Боярство Галицько-Волинської держави (XII–XIV ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2007. 304 с. (з додатками).

⁵⁸ Див. : Войтович Л. Середні віки в Україні : хронологія, проблеми періодизації // Український історичний журнал. 2003. № 4. С. 134-139; Його ж. Середні віки в Україні: Хронологічні рамки і проблеми періодизації // П'ятий конгрес Міжнародної асоціації українців. Історія. Ч. 1. Чернівці, 2003. С. 17-20; Його ж. Феодалізм в українських землях: проблеми існування і періодизації // Істину встановлює суд історії. Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. Т. 2 : Наукові студії. Київ, 2004. С. 385-394; Його ж. Проблеми історичної термінології : Київська Русь, середні віки, княжа доба, феодалізм, держава, віче // Історичні записки. Збірник наукових праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Вип. 15. Луганськ, 2007. С. 13-32.

⁵⁹ Ипатьевская летопись. С. 564.

⁶⁰ Там же. Стб. 722, 724.

⁶¹ Там же. Стб. 723.

⁶² Там же. Стб. 718, 723-731.

⁶³ Там же. Стб. 723-738, 749-760, 764-771.

⁶⁴ Там же. Стб. 724, 762.

⁶⁵ Там же. Стб. 730, 734, 749-750, 752, 767-771.

⁶⁶ Там же. Стб. 771, 774, 789-790.

⁶⁷ Там же. Стб. 774, 777, 789-790.

⁶⁸ Там же. 727; Волощук М. М. Обстоятельства казни в 1210 г. Игоревичей Черниговских : актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений начала XIII в. // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. Санкт-Петербург, 2007. № 1-2. С. 105-112.

⁶⁹ Іпатьєвська летопись. Стб. 788; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. Львів, 1905. С. 398-399.

⁷⁰ Мицько І. Феномен грамот князя Лева // *Старосамбірщина*. Вип. 2. Старий Самбір, 2002. С. 187-195; Войтович Л. Князь Лев Данилович. Львів, 2012. С. 168-169.

⁷¹ Homza M. Sytuacja polityczna Spisza do początków XIV w. // *Historia Scopusii*. Vol. 1. Bratislava–Kraków, 2009. S. 155, 198.

⁷² Войтович Л. Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // *Історія Львова*. Т. 1. (1256–1772). Львів, 2006. С. 60-63.

⁷³ Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час : 1349–1387 // Там само. С. 63-71.

⁷⁴ Див. : Войтович Л. Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. № 22. Луцьк, 2009. С. 120-127; Його ж. Польща. Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // *Проблеми слов'янознавства*. Вип. 59. Львів, 2010. С. 52-66; Його ж. Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 46. Львів, 2011. С. 2-26; Його ж. Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki // *Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim / Pod red. Jacka Maciejewskiego i Tomasza Nowakowskiego*. Bydgoszcz, 2011. S. 47-66; Його ж. Заключительный этап борьбы за «королевство Руси» // *Вестник Удмуртского университета. Серия 5. История и филология*. 2012. Вып.3. С. 10-15.

Leontij Voitovych. *The Phenomenon of the Galychina boyars his relationships with princes.* Secret service is sanctified to the attempt of explanation of riddle of the Galychina boyars, his difference from the boyars of other earth of Rus' (in particular Volyn), phenomenon with the presence of separate political droupments («parties») and race for power with princes up («to plant on a throne») of separate representatives, closing with the apex of burgher and close contacts with the Hungarian and Polish elites. Drawn conclusion in relation to influence of the boyar state on the stake of the Galychina-Volyn state and kingdom of Rus'. Separate attention is spared to historiography and reasons diametrically opposite looks of participants of discussion about the Galychina boyars.

Key words: the Galychina boyars, Galychina-Volyn state, kingdom of Rus', kormli-

nja, beneficium, patrimony, feodum, Kostyantyn Siroslavych, Volodyslav Kormilczycz.

Отримано: 14.03.2017 р.

УДК 94:398 (=16)(47.52/.54) «13/16»

Василь Балушок

КУДИ ПОДІЛИСЯ СЕВРЮКИ?

Василь Балушок. *Куди поділися севрюки?* У статті простежено історичну долю етнічної спільноти севрюків, яка в XIV–XVII ст. заселяла схід України і прилеглі території сучасної Росії. Виявлено фатальну роль, яку в їхньому зникненні зіграло включення Сіверської землі до складу Московії, події Смути та каральні акції московської влади на початку XVII ст. Показано дію механізму асиміляції вцілілих після цих подій севрюків у Московії, а також на теренах України.

Ключові слова: севрюки, Сіверщина, асиміляція, завоювання, міграції, московити, русини-українці.

Василий Балушок. *Куда подевались севрюки?* В статье прослеживается историческая судьба этнического сообщества севрюков, которое в XVI–XV ст. заселяли восток Украины и прилегающие территории современной России. Определена фатальная роль, которую в ихнем исчезновении сыграло включение Северской земли в состав Московии, события смуты и карательные акции московской власти в начале XVII ст. Показано действие механизма ассимиляции уцелевших после этих событий севрюков в Московии, а также на территории Украины.

Ключевые слова: севрюки, Северщина, ассимиляция, завоевание, миграции, московиты, русины-украинцы.

Сьогодні тема східного порубіжжя України раптом набула особливої актуальності у зв'язку з подіями на Донбасі та в контексті українсько-російських міждержавних і міжетнічних відносин, які своїми коренями сягають часів історичної Сіверщини й її загадкових мешканців – севрюків. Саме у контексті цієї великої теми перебуває і вужча тема нашого дослідження.

У XIV–XVII ст. не лише майже все сучасне українське Лівобережжя, а й суміжні області Росії, де знаходяться міста Брянськ, Стародуб, Рильськ, Орел, Курськ, Воронеж заселяли нащадки сіверян – севрюки (севруки). Це територія колишньої Сіверської землі, котра до початку XVI ст. входила, до речі, разом з рештою тодішніх українських теренів, до складу Великого князівства Литовського, і лише у результаті московсько-литовської війни 1500–1503 років відійшла до Московії. Судячи з усього, севрюки були самостійною етнічною спільнотою¹, близькою етнічно й етнокультурно до росіян, білорусів і, особливо, до